

АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНИХ ЗРУШЕНЬ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Розглянуто коло питань змін семантичного значення, виділені та згруповані види таких змін, зроблені спостереження над їх причинами.

Вивчення фразеології сучасної англійської мови значною мірою базується на результатах численних праць професора О.В. Кунина, який здійснив детальне та багатоаспектне дослідження цього надзвичайно цікавого та складного шару лексики. На базі багатьох лінгвістичних досліджень попередників та глибокого власного аналізу він розробив знамениту структурно-семантичну класифікацію фразеологічних одиниць (ФО), у якій вони були поділені на класи, підкласи та розряди [1:312-340], і яка слугувала і слугує теоретичним фундаментом со-тень досліджень. Проте уже в цьому глибокому та всебічному творі вчений звертав особливу увагу на семантичний аспект вивчення фразеологічного фонду мови [1:321, 323], що призвело до більш пізньої класифікації ФО, побудованої в основному на семантичному принципі [2]. У цій роботі дослідник наголошував на проблемі структурної складності та різноманітності ФО англійської мови, яка переплітається з проблемою семантичної ускладненості: для фразеологічної семантики характерні наявність образних значень різних ступенів, експліцитних та імпліцитних значень, фразеологічно пов'язаних та вільних значень, наявності або відсутності оцінювальних сем, великого значення конотативного аспекту, поєднання узуальності та okazіональності. Крім того, ФО властиві заміненість та незаміненість компонентів, що також відбивається на семантиці у процесі актуалізації ФО [2:99-100]. Ці спостереження мають велике теоретичне значення, що підтверджується даними інших фразеологів, зроблених на матеріалі інших мов [3; 4; 5; 6].

Отже, вивчення семантичного аспекту актуалізації ФО має цікаву історію та серйозні теоретичні обґрунтування. Тому мета даної статті – спробувати проаналізувати семантичні зрушення при актуалізації ФО у тексті та виділити види таких зрушень.

Питання про використання ФО в тексті та про реалізацію їх семантичних потенцій у германських мовах привертають увагу багатьох дослідників. Так, вивчалися особливості збагачення смислу та набуття ФО додаткових значень у контексті [7; 8], досліджувалися структурні особливості варіантів ФО та стилістичний потенціал варіантів ФО [9; 10]. У низці дисертаційних робіт розглядалися семантичні процеси, притаманні реалізації ФО у тексті, зокрема властивості ФО виконувати функції текстотворення [11], залежність семантичних змін у ФО від їх формальних властивостей [12], окремі види семантичних зрушень на матеріалі цього фразеологічного фонду англійської мови [13; 14] та на матеріалі прислів'їв та приказок [15]. Крім того, аналізувалися естетичні функції ФО у художньому тексті та ієрархія складності семантичних процесів, які спостерігаються при трансформації ФО, зумовленої комунікативним завданням [16]. Найбільш детального вивчення семантичні процеси дістали на матеріалі повного фонду німецької мови, проте з залученням тільки газетних текстів, у роботі С.Б. Пташник [17]. Простий перелік лінгвістичних робіт підкреслює плідність семантичного підходу до вивчення функціонування ФО, який пояснюється тим, що фразеологічне значення, так як і лексичне значення слова, реалізуючись у різноманітних контекстах, зазнає певних перетворень, які зумовлені контекстуальними потребами.

Функціонуючи у складі тексту, ФО сприймається, з одного боку, як частина цілого, яка асоціюється з цим цілим всіма елементами свого змісту, як компонент тексту. Водночас ФО сприймається і як одиниця мови, яка частково або повністю реалізує своє типове або варіантне значення. У процесі використання ФО у мовленні інтуїтивно фіксується як звуковий склад та граматична форма ФО, так і її внутрішня форма та семантичний потенціал кожного лексичного компонента. У дослідженнях попередніх років наголошувалося, що включення ФО до тексту мотивується не лише її значенням у цілому як окремої одиниці системи мови, але й внутрішньою формою, вихідним значенням її лексичних компонентів, що виявляє аналітичний характер її індивідуального сприйняття та використання, а також суб'єктивну оцінку всіх елементів форми ФО з точки зору здатності служити компонентами вираження певного смислу [18:58; 19:562].

Загальновідома категорія ФО – стійкість їх значення, пов'язана зі стійкістю їх лексичного складу, – призводить до роздільнооформленості та семантичної злитості. Перше явище зумовлює широкую мобільність компонентів ФО, тоді як друге зумовлює відносну стабільність її загального значення. Мобільність компонентів логічно веде до можливості семантичних зрушень, тому стабільність фразеологічної семантики дослідники пропонують називати "гнучкою стабільністю" [5:9], стабільністю в динаміці, проявом взаємодії стійкості та нестійкості, які доповнюють одна одну та забезпечують функціонування та динаміку всього фразеологічного фонду мови.

Види семантичних змін у значенні ФО на матеріалі англійської мови вивчалися з різних точок зору, що зумовлює особливості класифікацій: розглядається стилістичний потенціал таких змін [20: 132-135; 10], зв'язок семантичних зрушень у ФО з реалізацією текстових категорій [21]. Проте в низці досліджень усі випадки змін у структурі та семантиці ФО трактуються як прояв мовленнєвої варіативності [8; 22; 9] або як результат суто okazіонального функціонування [21; 13]. Названі підходи не висвітлюють вичерпно суть питання.

Так, у деяких роботах, присвячених даній проблемі, аналізується не повний фразеологічний склад англійської мови, а лише певні групи фразеологізмів, наприклад, ФО зі структурою речення [23]; номінативні та дієслівні ФО [10; 11], прислів'я та приказки [15]. У деяких дослідженнях розглядаються конкретні види структурно-

семантичних змін у ФО: розширення ФО та її стилістичні властивості [23; 14], заміна компонентів ФО [13]. Однак іще не було зроблено детального дослідження всіх видів семантичних змін при реалізації ФО у художньому тексті, яке б охоплювало повний фразеологічний фонд англійської мови.

Нижче пропонується спроба опису видів семантичних зрушень у значенні ФО, виділених на основі аналізу фразеологічних словників та текстів романів та оповідань англійських і американських письменників XX - XXI століть загальним обсягом близько 3000 сторінок.

1. Розширення компонентного складу ФО. Це найбільш частотний тип семантичних зрушень, який має на меті уточнення значення ФО, що зумовлене конкретною комунікативною ситуацією.

1.1. Розширення значення ФО завдяки появі атрибута при іменному компоненті ФО. Наприклад:

(1) *'A neat pack of banknotes, crisp, new and consecutive might catch the most curious eye.'* (Francis. The Day of Losers, c. 242)

Цікаво відзначити, що такого розширення може зазнавати не один іменний компонент ФО, а декілька, наприклад: (2) *...he had dismissed her as a very poor bit of girl stuff.* (Priestley. Angel Pavement, c.127)

1.2. Розширення ФО завдяки лексичній конкретизації ступеню прояву ознаки, вираженої адвербіальним компонентом. Наприклад:

(3) *'Just that the only time I ever heard your father's name mentioned in his presence, he flew completely off the handle, saying your father's sole purpose in life seemed to be a desire to ruin the Kane family.'* (Archer. The Prodigal Daughter, c.160)

Наведені приклади показують, що зміна лексичного значення одного з компонентів, який усередині ФО виявляє ознаки слова або фрази з власною семантикою, призводить до певного семантичного зрушення – контекстуальної конкретизації – у семантиці ФО в цілому. Прагнення автора максимально уточнити семантичне значення вжитої ФО особливо яскраво спостерігається у прикладі (2), де вживання лексики *'girl'*, яка розширює ФО, навіть призводить до смислової тавтології: значення базової ФО *'a bit of stuff'* – розмовне, дещо презирливе називання особи жіночої статі.

Як було зазначено вище, даний вид семантичних зрушень є найчастотнішим, проте спроби далі подрібнити семантичне явище конкретизації або уточнення, які пропонуються у дослідженні І.О. Новикової [23:34-36], вважаємо досить дискусійними у зв'язку з тим, що пропоноване автором подрібнення (підсилення / послаблення значення ФО) вступає у протиріччя з аналізом контекстуальних зв'язків деяких аналізованих ФО: у названій роботі не аналізуються імплікативні особливості ФО з семантичними зрушеннями.

1.3. Розширення у вигляді синтаксичного розгортання ФО, яке також зумовлене потребою мовця конкретизувати висловлювання. Наприклад, базова ФО *'a carrot and / or (the) stick'* – подарунок та погрози (OID, c. 49) актуалізується таким чином:

(4) *With a carrot in front and the stick behind, Mundt was recruited.* (Le Carre. The Spy Who Came in from the Cold, c.167)

Приклади подібного розгортання є проявом протиріччя між роздільнооформленістю ФО та її семантичною цілісністю, яке реалізується у таких випадках ослабленням спаяності компонентів та збільшенням їх семантичної автономії, що, у свою чергу, призводить до семантичних зрушень. Проте, як зазначав М.В. Нікітін, автономно сприйнятий компонент ФО набуває значення тільки з позицій сприйняття цілого, тобто з позицій сприйняття значення базової ФО, як значущий елемент значення ФО [19:562], тому семантичне значення модифікованої таким розширенням ФО не втрачається, а навпаки, стає конкретнішим та яскравішим.

2. Скорочення компонентів складу фразеологічних одиниць.

2.1. Скорочення у вигляді простого відсікання початкової або кінцевої частини ФО. Наприклад:

(5) *He now said 'All work and no play'.*

'That's right' said Charlie. 'I went to the doctor. He gave me a tonic and said I'm fundamentally sound in wind and limb.' (Lessing. England Versus England, c.21)

У цьому фрагменті спостерігаємо відсікання кінцевої предикативної частини прислів'я *'All work and no play makes Jack a dull boy'*. Таке використання можна пояснити, зробивши семантичний аналіз скорочуваного прислів'я та виділивши 'архісеми' (методика С.А. Мошіашвілі), які відбивають предметно-логічний зміст ФО: *'all work and no play'* – довга або виснажлива робота без розваг; *'makes Jack a dull boy'* – не призводити до успіху. У даному випадку автор обрав номінативну архісему, з очевидною фразеологічною образністю, що забезпечило експресивність контексту.

(6) *'Well', he said, 'there's nothing to be done about it, and I may as well have my smokes... Well you want to be off. A stitch in time. I'll get my coat.'* (Green. I Spy, c.354)

Тут також спостерігається відсікання предикативного компонента прислів'я *'A stitch in time saves nine'*. Скорочена ФО має значення 'щось, зроблене вчасно'. Слід зазначити, що такий вид семантичного зрушення виходить за межі оказіональної зміни ФО: скорочена ФО переходить до узусу як нова, самостійна ФО, що зафіксовано в одному з останніх (за часом укладання) фразеологічних словників. У Oxford Idioms Dictionary знаходимо таку презентацію цієї ФО: *'a stitch in time (saves nine)'* – immediate action when something goes wrong [24:377].

Аналіз даного виду семантичних зрушень показує, що він є характерним саме для прислів'їв, причому факти утворення нової ФО не є поодинокими.

2.2. Скорочення у вигляді стягнення, коли ФО змінює свій мовний статус, а з ним – і морфологічну належність. Наприклад:

(7) *'She's a bit of a stick - in - the - mud, my mother.'* (O'Flanagan. Far from Over, c.280). ФО *'stick in the mud'* означає 'відставати від життя' [24:722], тобто має характеристику предиката. Проте в цьому прикладі, стягнута у складне слово, вона вживається як атрибут. Іншими словами, спостерігаємо зміну понять, що призводить до семантичного зрушення.

(8) *During a defence debate on the floor of the House, soon after this humiliating exercise, Florentyna departed from her notes to deliver an off – the – cuff remark.* (Archer. The Prodigal Daughter, с.333)

У цьому фрагменті стягнення зазнає ФО *'off the cuff'* – 'без попередньої підготовки або обдумування' [24:73], яка має адвербіальну належність. Проте тут вона вживається в атрибутивній функції, тобто ФО набуває характеристик ад'єктивності, що також призводить до семантичного зрушення. У випадку аналізованої ФО також спостерігається утворення нової ФО, зафіксованої словником *'an off-the-cuff remark'* [24:73].

3. Заміна одного з компонентів ФО, який сприймається як слово з самостійним значенням.

3.1. Заміна повнозначного компонента ФО.

У дослідженнях попередніх років відзначалися значна частотність та експресивність цього виду семантичних зрушень у ФО [20:134], а також лексична різноманітність компонентів-замінників [13:4]. Семантичною суттю заміни є те, що її результат визначається складною взаємодією структурно-семантичних особливостей базової ФО, семантики слова-замінника та контексту. Наприклад:

(9) *And Moggie Reily was still there, on his horse, without his feet in the stirrups, but still trying to make up for lost ground, still trying to catch the five or six runners ahead, but with no hope of winning.* (Francis. Haig's Death, с. 286)

Тут у ФО *'to make up for the lost time'* – наздоганяти втрачений час [25:765] спостерігається заміна компонента *'time'* на компонент *'ground'*, що спричиняє значне семантичне зрушення, оскільки компонент ФО, що замінюється, та слово-замінник належать до різних семантичних груп.

Слово-замінник може бути антонімічним по відношенню до компонента-замінника, наприклад, ФО *'on firm grounds'* – 'впевнено' набуває такої реалізації:

(10) *There was nothing obviously wrong with the horse, and he knew he would be in trouble himself if he allowed Morrison to withdraw so hot a favourite on such slender grounds.* (Francis. Carrot for a Chestnut, с.131)

Цей приклад переконливо свідчить про вагомість подібних семантичних зрушень для актуалізації смислових зв'язків широкого контексту.

3.2. Заміна артикля.

Артикль є службовим компонентом ФО, проте його заміна при реалізації ФО у певній комунікативній ситуації може мати неабияку контекстуальну значущість. Так, у прикладі (11) *However, just at the point when the opinion polls showed she was holding her lead he played an ace that Florentyna hadn't foreseen.* (Archer. The Prodigal Daughter, с. 281) ФО *'play your ace'* – залучати найвагоміший аргумент [24:288] – заміна присвійного займенника, який є граматичним еквівалентом означеного артикля й вказує на конкретність значення наступного компонента, на неозначений артикль, виводить значення означуваного компонента *'ace'* з числа єдино можливих і надає виразу іншого значення – залучати один з аргументів, якийсь аргумент, важливість якого не визначена.

4. Зміна синтаксичної функції використання ФО. Поняття предметності в базовій ФО можуть трансформуватися в поняття предикативності або атрибутивності. Так, базова форма *'a ghost writer'* – 'справжній автор, який працює замість іншої людини' – використана таким чином:

(12) *'You are not expected to commit all your reminiscences to paper. You will meet my client and he will arrange to have the material...ghost written.'* (Le Carre. The Spy Who Came in from the Cold, с.60)

Текстовий матеріал свідчить про численні випадки взаємодії названих видів семантичних зрушень. Найбільш частотними є такі моделі взаємодії:

а) розширення одного компонента ФО та скорочення частини ФО. Наприклад:

(13) *But it was hardest of all to be parted from the girl he loved with all his passionate young heart.* (Maugham. A Casual Affair, с. 162) У даному випадку спостерігається розширення компонента *'heart'* у *FO 'with all one's heart and soul'* та скорочення ФО в цілому;

б) скорочення ФО та набування скороченою частиною іншої морфологічної належності, що має результат у використанні такої одиниці в новій синтаксичній функції. Наприклад:

(14) *[...] in time I would see her on the street and greet her with casualness, and sit with her over coffee, quietly discussing the flow beneath the bridges since last we met.* (Trevor. The Day We Got Drunk on Cake, с.195-196) Тут ФО *'A lot of water has flown (gone, passed, run) under the bridge(s)'* – 'багато води збігло' – зазнає скорочення номінативної частини, причому предикативна частина набуває ознак номінативності та вживається у значенні 'поточні події, буття'.

Випадки взаємодії різних видів семантичних зрушень є, на наш погляд, переконливим свідченням мобільності, нестійкості лексичних характеристик ФО [5:10], яка забезпечує її динамізм, готовність до оновлення для досягнення необхідної експресивності та точності виконання конкретного комунікативного завдання.

5. Контекстуальне переосмислення ФО на базі семантичних зрушень різного ступеня складності.

5.1. Зміна семантики одного з компонентів ФО в межах базової структури, яка детермінована широким контекстом. Наприклад:

(15) *'Good, now we shall have to start rebuilding bridges. Dry your tears, my dear, and we shall begin immediately.'* (Archer. The Prodigal Daughter, с.105)

Цілком очевидно, що розуміння модифікованої ФО *'build bridges'* – 'намагатися знайти засоби для поліпшення стосунків' [24:42] у даному випадку можливе лише з опорою на весь попередній контекст та на численні смислові зв'язки цього художнього твору.

5.2. Виділення одного з компонентів ФО та функціонування його як самостійного слова на фоні актуалізації базової ФО. Наприклад:

(16) *'You can't teach an old dog new tricks.'* – *'Old! She's not fifty!'* (Lessing. England Versus England, с.17)

У цьому фрагменті спостерігається явище, відоме як подвійна актуалізація [26:66; 21:36], коли у межах вузького контексту актуалізується фразеологічне значення базової ФО та пряме лексичне значення одного компо-

нента, який функціонує як самостійне слово. Ширший контекст твору показує, що даний компонент виконує певну текстоформуючу функцію, тому що він є сигналом смислової значущості віку персонажа для подальшого смислу тексту.

(17) *'He does his work, but only after a fashion, and it's not a fashion I like, I must say'*. (Pristley. Angel Pavement, c.340)

Тут спостерігається семантичне зрушення, яке надає вузькому контексту більшої експресивності завдяки імпліцитній грі слів, яка побудована на багатозначності слова 'fashion', що підсилюється використанням ФО та слова-еквівалента компонента ФО в межах одного речення.

5.3. Семантична концентрація образності, яка виникає при використанні декількох ФО у вузькому контексті, наприклад:

(18) *...his mind was made up on the Mitty question. There is a certain pleasure in making up your mind, putting your foot down, taking a firm stand, especially if, like Mr. Smeeth, you do it rarely.* (Priestley. Angel Pavement, c.245)

Концентрація образності в цьому фрагменті детермінована наявністю спільної семи у значенні усіх трьох використаних ФО – рішучість. При сприйманні фрагмента читачем ця сема інтуїтивно сприймається як повторюване поняття, від чого інформативна експресивність фрагменту зростає.

5.4. Семантична контамінація, яка спостерігається при зливанні двох ФО в одну. Наприклад:

(19) *'What do you do these days, old chap?' 'asked Ashe. Leamas shrugged. 'I'm on the shelf, 'he replied, and grinned a little stupidly. 'Out of the bag and on the shelf.'* (Le Carre. The Spy Who Came in from the Cold, c.52)

У цьому фрагменті при повторенні ідіоми 'to be on the shelf' – бути усуненим від справ – вона фактично злита зі скороченою ФО 'let the cat out of the bag' – 'випустити kota з мішка'. Розуміння цього фрагменту базується на численних текстових імплікативних зв'язках, тому що йдеться про агента, якого розсекретили та вивели з гри.

Слід зазначити, що випадки контекстуального переосмислення ФО важко піддаються моделюванню у зв'язку з унікальністю кожного комунікативного завдання. Усі випадки семантичного зрушення цього виду відзначаються високим ступенем експресивності й тому заслуговують на подальше вивчення з точки зору їх комунікативно-прагматичного потенціалу.

Виділені види семантичних зрушень у ФО демонструють значний потенціал активності фразеологічного шару лексики в процесі реалізації їх значень у контексті та здатність фразеологічного значення до гнучкості, мотивованої особливостями комунікативного завдання.

*****

1. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). – М.: Высшая школа. – 1970. – 343 с.
2. Кунин А.В. Асимметрия в сфере фразеологии // Вопросы языкознания. – М.: Наука. – 1988. - №3. – С. 98-107.
3. Баран Я.А. Фразеология у системі мови // Автореф. дис...докт. филолог. наук. – К., 1999. – 32 с.
4. Так В.Г. Фразеологические единицы в свете асимметрии языкового знака // Труды Самарканд. гос. ун-та им. А. Навои. Вып. №277. Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1976. – С.15-27.
5. Мокиенко В.М. Противоречия фразеологии и её динамика / Автореф. дис...докт. филолог. наук. – Ленинград, 1976. – 32 с.
6. Чернышова И.И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1970. – 314 с.
7. Андреева Р.Ф. Реализация значения пословичных фразеологизмов в речи // Функционирование фразеологических единиц в речи. – Курск, 1984. – С.124-127.
8. Болгова Л.А. Фразеологические варианты и механизмы фразеобразований (на материале периферийных слёв фразеологического фонда современного немецкого языка): Автореф. дис...канд. филолог. наук. – М., 1974. – 27 с.
9. Козырева Л.Ф. О речевой вариативности устойчивой фразы // Функционирование фразеологических единиц в речи. – Курск, 1984. – С.124-127.
10. Коршунова З.М. Особенности контекстуального варьирования значения фразеологических единиц (на материале глагольных и субстантивных фразеологических единиц современного английского языка): Автореф. дис...канд. филолог. наук. – М., 1987. – 26 с.
11. Эльгаров А.А. Условия и лексические средства актуализации семантики фразеологизмов (на материале номинативных фразеологических единиц современного английского языка): Автореф. дис...канд. филолог. наук. – М., 1983. – 23 с.
12. Холина И.М. Семантическая членимость фразеологических единиц как результат взаимодействия формы и содержания: Автореф. дис...канд. филол. наук. – М., 1987. – 26 с.
13. Волосевич С.П. Замена компонентов фразеологических единиц в аспекте номинации и коммуникации (на материале современного английского языка): Автореф. дис...канд. филолог. наук. – М., 1989. – 25с.
14. Тарвердян А.Ш. Лингво-стилистические особенности вклинивания как приёма обновления фразеологических единиц (на материале английского языка): Автореф. дис...канд. филолог. наук. – М., 1985. – 22 с.
15. Григораш А.М. Индивидуально-авторские приёмы интерпретации фразеологизмов / Фразеологизм: семантика и форма. – Курган, 2001. – С. 27-32.
16. Халатникова Э.И. Сложные преобразования фразеологических единиц (на материале английской и американской драматургии XX века): Автореф. дис...канд. филолог. наук. – Москва, 1982. – 21 с.
17. Пташник С.Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції у німецькому газетному тексті: Автореф. дис...канд. филол. наук. – Львів, 2003. – 18 с.
18. Мелерович А.М. О некоторых закономерностях реализации в тексте семантической структуры фразеологических единиц // Фразеологическая номинация. Особенности семантики фразеологизмов. – Ростов - на- Дону, 1989. – С. 57-64.
19. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – Ст.-П., 1997. – 754 с.
20. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка. – Киев, 1984. – 290 с.

21. Альтапова Л.Ч. Модальная значимость английских фразеологизмов с окказиональными преобразованиями в тексте // Коммуникативно-функциональное описание языка. – Уфа, 2001. – С.34-37.
22. Диброва Е.И. Вариантность фразеологических единиц в современном русском языке. – Ростов на Дону, 1979. – 192 с.
23. Новикова И.А. Некоторые окказиональные изменения фразеологических единиц со структурой предложения / Вопросы фразеологии и фразеоматики. – М., 1983. – С. 33-39.
24. OID – Oxford Idioms dictionary. – Oxford University Press, 2001.
25. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь (АРФС). – М.: Русский язык, 1984.
26. Пашкова А.В. Значение фразеологических единиц и контекст // Фразеологическая номинация. Особенности семантики фразеологизмов. – Ростов на Дону, 1989. – С. 57-64.

Матеріал надійшов до редакції 15.12.2003 р.

Кузнецова Г.В. Анализ семантических сдвигов во фразеологизмах современного английского языка.

Рассматривается круг вопросов семантических изменений в пределах фразеологического значения, выделяются и группируются виды таких сдвигов, сделаны наблюдения над их причинами.

Kuznetsova G.V. The Analysis of Semantic Shift Kinds in Modern English Phraseology.

The main problems of semantic shifts within phraseological meaning, the kinds and the reasons of such shifts are the concern of the present article.